

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. дгн Мария Стаматова Воденска,
месторабота Международно Висше Бизнес училище - Ботевград,
научно направление 4.4. География на рекреацията и туризма
за придобиване на образователна и научна степен „доктор“
по професионално направление 3.9. Туризъм,
на дисертационен труд „Изследване на екологичния туризъм с образователна цел в
контекста на индустрията на изживяванията“
с автор докторант на самостоятелна подготовка Аделина Савова Стоянова

Настоящата рецензия е изготвена според изискванията на съществуващия Закон за развитие на академичния състав в РБългария, Правилника за неговото приложение и Наредбата за развитието на академичния състав на НБУ.

Представеният дисертационен труд е с общ обем 211 стр., съдържа 127 заглавия използвана литература (59 на български език и 68 на чужд език), както и 15 интернет източника. Приложенията са 2 на брой. Текстът е илюстриран с 6 таблици и 36 фигури, представляващи напълно достатъчен онагледяващ материал.

Дисертацията е структурирана в Увод, 3 основни глави и Заключение, обхващащи темата за бързо развиващото се направление в туристическата индустрия – екологичният туризъм.

Темата, разработена от докторант Аделина Стоянова е доста трудна, многоаспектна и широкообхватна. Като цяло тя обхваща мястото и ролята на екологичния туризъм, но фокусите вътре в нея са два – единият е образователният елемент в екологичния туризъм, а другият са изживяванията, свързани с този вид туризъм. Могат да бъдат определени 3 основни насоки на развитие – екологичен туризъм (с всички аспекти на неговата устойчивост); образователен туризъм (който все още не е достатъчно осветен в нашата научна литература) и туристическите изживявания в екологичен аспект, което е една съвършено нова ниша в изследванията на екологичния туризъм. В добавка е разработена и дигитална платформа за екологичен туризъм. В този смисъл можем да направим извод, че темата е изключително актуална и значима както в научно отношение (разкрива връзката между екологичен и образователен туризъм в контекста на тяхната устойчивост), така и в научно-приложно отношение – предложен и представен е конкретен туристически продукт, създаден на базата на постигнатите научни резултати.

Уводът е написан като по учебник – много добре е обоснована актуалността на изследването, правилно са дефинирани обектът и предметът на извършеното проучване, целта и задачите на дисертацията са точно формулирани. Целта съдържа изследователски елемент, както и закономерни връзки между образователния аспект, изживяванията и други ключови аспекти на екологичния туризъм. Представени са използваните методи, както и ограниченията на изследването. Формулирана е научно-изследователска теза и 5 хипотези (които са съответно доказани в изложението).

Докторантката Аделина Стоянова познава отлично състоянието на отделните видове туризъм и проблемите в тях и е ползвала съвременни научни и литературни източници, за да очертае и анализира техните особености. Разгледани са в детайли такива основни и същевременно многостранни и многолики понятия от теорията на туризма като ЕКОЛОГИЧЕН ТУРИЗЪМ, УСТОЙЧИВ ТУРИЗЪМ, ОБРАЗОВАТЕЛЕН ТУРИЗЪМ, ТУРИСТИЧЕСКИ ИЗЖИВЯВАНИЯ, ДИГИТАЛИЗАЦИЯ. Показано е отлично познаване на теорията относно посочените по-горе понятия, ясно е разграничена

разделителната линия между тях, проследена е еволюцията в схващането и дефинирането им. Посочени са основните елементи на екологичния туризъм.

На много места са представени най-различни определения на екологичен, устойчив, образователен туризъм. Авторът ясно посочва кои определения приема като база, на която стъпва за провеждане на своите изследвания и анализи.

По-конкретно авторът се е спрел на следните подвидове екологичен туризъм – орнитоложки, планинско-пешеходен, посещение на екопътеки, спелеоложки и флорален туризъм, като демонстрира задълбочени познания по всеки един от тях. Сравнително по-малко внимание е отделено на екопътеките, които представляват значителна част от туристическата инфраструктура у нас. В същото време резултатите от анкетното проучване показват, че най-голям интерес респондентите имат към екопътеките (77%), следвани от планинския туризъм (62,5%).

Необходимо е да се посочи, че в тази група могат да бъдат включени и други видове туризъм с изразена екологична насоченост. Авторът счита, че посочените видове екологичен туризъм имат пряко отношение към природата и екологията. Всъщност екологичен туризъм може да се практикува навсякъде, където има запазена природна среда, места с интересно биологично и геологично разнообразие.

Обособена част от дисертационния труд е посветена на устойчивостта на екологичния туризъм (трети параграф, Първа глава). Обобщени са основните принципи и цели на устойчивия екологичен туризъм в контекста на влиянията на екологичния туризъм върху околната среда. Идентифицирани и анализирани са многобройните приноси на устойчивото развитие на екологичния туризъм. Посочени са някои от основните показатели, използвани в международен мащаб, за измерване на устойчивостта в туристическия сектор.

Докторант Аделина Стоянова разглежда и ролята на държавата и институциите в управлението на устойчивия екологичен туризъм, като споменава основните нормативни документи в тази насока. Тя приема положително направеното досега, одобрява статуквото в нормативната база и не прави предложения за допълнителна регламентация на развитието на устойчивия екологичен туризъм у нас. Отправени са препоръки предимно към неправителствените организации.

Специално внимание е обърнато на анализа на образователния туризъм и на възможностите за интегриране на образователни елементи в устойчивия екологичен туризъм. Докторантката правилно посочва, че при едно екологично пътуване водещият елемент, мотивиращ туриста, е именно екологичният и изживяванията, свързани с него, докато образователният елемент подпомага интерпретацията и възприемането на екологичното съдържание на пътуването. Добре обосновани и анализирани са предпоставките за съвременния растеж и подем в сферата на образователния туризъм. Трябва да се отбележи фактът, че според анкетното проучване, проведено от докторантката, за 90% от респондентите е важно да придобият ново знание по време на пътуването си. Аделина Стоянова обръща внимание на необходимостта от самостоятелно управление на образователния компонент във всяка екологична програма. Необходима е оценка на постигнатото обучение и образование, най-добре чрез измерими показатели, за да може неговата ефективност непрекъснато да се повишава.

На основата на този доста задълбочен и всеобхватен преглед на различни дефиниции и определения, авторът на дисертационния труд дава *своето* определение на *устойчивия екологичен образователен туризъм (стр.64)*. Това е предизвикателство, което надхвърля изискванията за ОНС „доктор”.

Като цяло точното дефиниране на използвания понятиен апарат, обвързването на концепцията за устойчиво развитие в съвременното практикуване на екологичен туризъм и разглеждането на образователния аспект би имало голямо значение за туристическите

потребители, изразяващо се в получаване на повече знания и обогатяване на техния опит и преживявания по време на пътуване.

Изяснени са и са анализирани всички основни постановки, необходими за подкрепата на формулираната теза и за постигане целта на дисертационния труд.

Докторантът правилно застъпва тезата, че производството на масов туристически продукт вече не е актуално, бих добавила още, че е ненужно и неефективно - съвременното туристическо търсене е насочено към уникални преживявания, нови чувства и емоции. Особено ми харесва концепцията „Изживяванията са добавената стойност на екологичния туризъм”. (Бих казала на всеки вид туризъм).

Правилно авторът на дисертационния труд посочва, че в съвременния свят се използват всеповече и все по-нови технологии за повишаване ефективността на изживяванията, тъй като тяхното генериране има по-скоро измерения на икономическа, отколкото на артистична дейност.

Концепцията за изживяванията в туристическата индустрия е сравнително нова (отпреди 25-30 години), но тя се утвърждава бързо и заема вече съществено място в маркетинга, създаването и потреблението на туристически услуги. Докторантът демонстрира много добро познаване на теорията за изживяванията и за тяхната съвременна роля в туристическата индустрия.

Трябва да се отбележи, че в дисертационния труд изживяванията са анализирани както от гледна точка на потребителите, така и като елемент на туристическия продукт. В този смисъл те са неотделима част от всички останали продуктови елементи, което е много важно като концепция. Разгледани и анализирани са факторите, влияещи върху изживяванията по време на екологичните пътувания. Важността на изживяванията и по-специално на новите преживявания по време на екологичните пътувания са доказани най-вече чрез отговорите на респондентите в анкетата – за 88% от тях е важно пътуването да е съпътствано от ново изживяване, 96% биха опитали нещо ново и различно по време на почивката си, за 87% самото екологично пътуване е изживяване.

Аделина Стоянова е показала висока коректност при цитирането на значителен и представителен брой автори. Прави впечатление стегнатото, добре структурираното, ясно съдържание и изложение на дисертационния труд, независимо от броя и разнообразието на разглежданите елементи. Всеки основен параграф на дисертационния труд завършва със съответното заключение. Трябва да се отбележи също конкретиката и точността на изказа при разглеждането на всеки отделен елемент от дисертацията.

Представеното научно изследване е изключително задълбочено и има разработен обоснован теоретичен модел и план. Основните елементи на изследването (първа глава) са насочени преди всичко към екологичния туризъм – неговите особености, предпоставките и възможностите за устойчивото му развитие, както и начините и възможностите за повишаване на образователния елемент в него. Втора глава е посветена на туристическите изживявания – тяхната същност и значението им за удовлетвореността на туристите. Обръща се внимание на спецификата на изживяванията по време на екологичните пътувания, както и на факторите, които ги формират и въздействат върху тях.

Трета глава представлява научно-приложния принос на дисертационния труд. Разработената онлайн платформа, заедно с програмите, които предлага, са в съответствие с всички принципи на екологично посещение и разглеждане на природни обекти и имат силен акцент върху образователния аспект, като се фокусира върху емоционалната страна на пътуването – изживяванията по време на самото пътуване. Елементите от концепцията за устойчив екологичен туризъм, включени в платформата, са: различни екологосъобразни пътувания, техните образователни аспекти, изживяванията, които

очакват потребителите, висока степен на информираност на потребителите, възможности за подкрепа на екологични каузи и за проследяване на средствата, предоставени за тази подкрепа. В този смисъл можем да твърдим, че дигиталната платформа напълно отразява същността, целите и тезата на дисертационния труд.

Стъпка по стъпка са разгледани и разяснени отделните етапи по създаването на онлайн платформата. Специално внимание се обръща на инициативите и екологичните каузи за подкрепа, представени на екопотребителите. Те представляват активности или проекти, целящи подкрепа на екологичното благосъстояние на конкретна природна среда или животински вид. Ползността на този аспект на онлайн платформата се състои в това, че участието в инициативите и екологичните каузи за подкрепа могат в бъдеще да доведат до увеличаване на посещенията в дадена дестинация, по-голяма екологична осъзнатост на потребителите и оказване на допълнителна финансова подкрепа.

Стратегията за развитие на дигиталната платформа е развита и представена само отчасти в дисертационния труд, тъй като е необходимо техническо време да бъде апробирана и актуализирана в интернет пространството. Независимо от това, авторът достатъчно подробно е очертал бъдещите направления за развитие на онлайн платформата и нейното съдържание в краткосрочен и дългосрочен план.

Съдържанието на дигиталната платформа още отсега се отличава със значително многообразие и разнообразие, като включва програми от четирите вида екологичен туризъм – орнитоложки, планинско, пешеходен, спелеоложки и флорален. Всички предложени програми са с ясно изразен образователен акцент и подчертават неповторимостта на изживяванията по време на самото пътуване. Използването на свободната система за управление на сайтове WordPress дава много възможности за персонализация, тя е универсална, лесна е за поддържане и позволява бързо и лесно управление.

За постигане на целта и разрешаване на поставените задачи авторът на дисертационния труд е приложила и използвала различни аналитични методи – индукция, дедукция, проучване, наблюдение, анализ, синтез, метод на подбора.

Чрез метода на индукцията е проведено събирането на литературни данни. Данните са систематизирани и обработени и впоследствие техният анализ е подпомогнал формулирането на становища, заключения, решения и оценки. Методът на дедукция е използван за анализ на резултатите и извеждане на заключения.

Методите на анализ и синтез са използвани последователно при изучаването на отделни явления, като техните елементи са били първоначално разчленявани на части с цел по-доброто им проучване и впоследствие с били обединявани и синтезирани, при което са се получавали знания и заключения за явленията като цяло.

Широко прилаган е методът на подбора, чрез който от огромната съвкупност набрани еднородни данни са били подбирани онези, които са давали най-ясна и недвусмислена представа за същността на явленията и са позволявали извеждането на конкретни резултати и формулирането на научно обосновани заключения.

В рамките на изследването са използвани и методите на интервюто и анкетата – главно в процеса на получаване на първична информация. Използвани са структурирани анкети с предварително съставен въпросник.

За осъществяване на целта и постигане на поставените задачи са приложени и използвани различни методи на дигитализация, представени в различните етапи на създаване на дигиталната платформа – планиране, развитие, оптимизация и пр. Дигиталната платформа е разработена в WordPress – платформа с отворен код за управление съдържанието на сайтове.

Може да се каже, че избраната методология и методика на изследване съответства напълно на поставената цел и задачи на дисертационния труд.

По отношение събирането и анализирането на емпирични данни докторантката се е насочила предимно към осъществяване на анкетно проучване, което е проведено и представено коректно. Тя има ясно изразен личен принос при анкетирането онлайн на 120 респондента на възраст от 25 до 55 години. Въпросникът е съставен коректно и трите основни направления – екология и кауза, информираност и знание, мотиви и търсене на изживявания са интегрирани успешно в зададените към анкетираните респонденти въпроси. Всички анкетирани лица, участвали в проучването, са реални потребители на екологичния вид туризъм в неговите изследвани форми – орнитоложки, спелеоложки, планинско-пешеходен и флорален туризъм. Резултатите от анкетата произтичат от направения анализ, който също е самостоятелен принос на докторант Аделина Стоянова.

Приносите на дисертационния труд се градят върху обширна първична и вторична информация, получена вследствие научните търсения на автора, която е гаранция за достоверността на използвания материал. Резултатите от направеното проучване са обективни и произтичат изцяло от него чрез използването и прилагането на адекватни методи и техники на изследване.

Докторант Аделина Стоянова е разделила приносите на дисертационния труд на теоретични, научни и практико-приложни. Съгласна съм с това разпределение и като цяло с посочените приноси от трите групи. Те са формулирани ясно, стегнато и точно.

Като теоретичен принос тя е посочила само един – дефиниране на теоретичната специфика на екологичния туризъм чрез изследване връзките и зависимостите между понятията „екология”, „образование” и „изживявания”. Тук би могло да се добави като отделен принос или като резултат от вече цитирания принос авторовото определение на *устойчивия екологичен образователен туризъм (стр.64)*. Това е предизвикателство, което надхвърля изискванията за ОНС „доктор”.

В качеството на научни приноси са посочени анализираните и установени взаимодействия на екологичния туризъм с образованието и с изживяванията по време на туристическите пътувания.

Изключително интересен и полезен е практико-приложният принос – създадената дигитална платформа. В по-широк аспект предложен е модел за разработване на нови еко-програми с образователна цел и акцент върху изживяванията, със съответно дигитално приложение.

Трябва да се изтъкне, че предложените от новата дигитална платформа програми за екологичен туризъм са разработени след щателно проучване предлагането на водещи български туроператори, специализирани в екологични пътувания, като част от тях са съвсем нови, все още непредлагани на туристическия пазар в България, напр. в сферата на флоралния туризъм, които са пример за иновация при екологичните пътувания. Адаптирането и развитието на вече съществуващите турове се изразява в поставянето на акцент върху генерирането на добавена стойност на пътуването като изживявания, образование, опитност, развлечение, естетическа наслада от природния ландшафт и пр. В този смисъл може да бъде изведен още един практико-приложен принос на дисертационния труд – създаване на нов тип програми за екологични пътувания със съответно дигитално приложение.

Като цяло дисертационният труд показва, че неговият автор притежава задълбочени теоретични знания по съответната специалност и способности за самостоятелни научни изследвания. Формулирани са 10 обобщени извода по отделните изследователски направления на дисертационния труд, като са посочени конкретни насоки за тяхното усъвършенстване.

Представеното изследване показва, че предварително набелязаните цели и задачи в дисертационния труд са осъществени и постигнати както в теоретичен, така и в

приложен план. Формулираните научни тези и 5 работни хипотези са доказани от автора, докторант Аделина Стоянова, по категоричен и недвусмислен начин.

Извън всякакво съмнение е високата степен на лично участие на дисертанта в приносите, която заслужава много висока оценка.

Този дисертационен труд дава нова, модерна перспектива за развитие на екологичния туризъм с образователен елемент в контекста на индустрията на изживяванията, дава нов поглед върху разбирането и практикуването на екологичен туризъм в България, което ще способства за опазването на природните дадености на страната ни.

Авторефератът отразява достатъчно пълно и подробно съдържанието на дисертационния труд и съответства напълно с неговите основни положения и приноси.

Публикациите по дисертационния труд на докторант Аделина Стоянова са 8 на брой, като повечето от тях (6 на брой) са в съавторство. Четири от тях са в реферирани в СЕЕОЛ, EBSCO издания. Останалите са в нереперирани, но под научна редакция рецензирани издания. Половината са доклади на национални и международни научни конференции. Публикациите на докторантката са достатъчно на брой и всичките са свързани непосредствено с темата на дисертационния труд.

Не познавам достатъчно докторант Аделина Стоянова, но общите ми впечатления от нея са напълно положителни. Тя е целенасочена и трудолюбива млада жена - изследовател, която много успешно съчетава образованието си в областта на биологията с проблемите на устойчивия екологичен туризъм както в теоретичен план, така и в конкретните условия на България (2 от публикациите са с регионална насоченост).

Като имам предвид, че за дисертационна докторска дисертация се счита тази, която показва много добро познаване на теорията и научната литература по въпроса, уменията да се използват различни методи на изследване, способността на докторанта да прави самостоятелни проучвания, анализи и заключения, считам че представеният от Аделина Стоянова дисертационен труд надхвърля значително тези изисквания и може да бъде задвижена процедурата по неговата защита.

Нямам бележки по дисертацията. Препоръките ми към Аделина Стоянова са да продължава научните си изследвания в тази насока, като обръща внимание както на теорията, така и на практиката. Освен на национално, да обхване проблематиката на регионално, локално, а защо не и на международно ниво. Да се насочи към по-мощни проучвания и написването на учебници, студии и монографии.

Въз основа на гореизложеното изразявам изцяло **положителната си оценка** на представения дисертационен труд. Смятам, че е налице завършено самостоятелно научно изследване със съществени теоретични, научни и практико-приложни приноси, авторът е показал задълбочени познания на теорията и методологията в избраната от нея област, има завършено емпирично проучване, доказано е владението на основните методи за обработка и анализ на първична и вторична информация. Отчитайки всичко това, предлагам на уважаемите членове на научното жури да гласуват **положително за даването на Аделина Савова Стоянова** на образователно-научната степен „доктор” по професионално направление 3.9. Туризъм.

17.10.2023
София

Подпис:
(Проф. дгн Мария Воденска)